

ВИХОВНЕ НОВАТОРСТВО У ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКОЇ ШКОЛИ-КОМУНИ № 1 (ПОЧАТОК 20-х РОКІВ ХХ ст.)

Вивчаючи складний і надзвичайно плідний на продукування і впровадження педагогічних ідей період 20-х років минулого століття, доводиться констатувати, що хоча багато виховних питань знайшли своє успішне розв'язання у відповідності до суспільно-економічних умов, але, на жаль, більшість тогочасних проблем не втратили своєї актуальності донині. Маємо на увазі питання допомоги безпритульним дітям та соціальної реабілітації, питання дослідження молодіжної субкультури з метою віднаходження ефективних шляхів педагогічного впливу на так звані асоціальний прошарок молоді тощо. І виявляється, що далекий від нас у часі виховний досвід може якщо не навчити розв'язувати сучасні педагогічні проблеми, то підказати можливі варіанти виходу з глухого кута. Саме у цьому сенсі повчальним є приклад діяльності дитячих установ – спочатку школи-комуни, а далі – дитячого містечка імені Жовтневої революції, які на самому початку буремних 20-х років, точніше – з літа 1920-го і протягом 1922 років, працювали в м. Одеса.

Для розуміння того, чого саме досягли у своїй освітньо-виховній роботі зазначені дитячі заклади, необхідно врахувати кілька важливих чинників. По-перше, ці установи функціонували в умовах «пролетарської диктатури, громадянської війни і господарської руйни»¹. Внаслідок іноземної воєнної інтервенції та громадянської війни на українських землях протягом 1917-1920-х років було зруйновано не лише промислове і сільськогосподарське виробництво, але й лютували епідемії, голод. У зазначений період в Україні нараховувалося близько мільйона сиріт і безпритульних². З урахуванням суспільно-економічних умов життя радянська влада проголосила

першочерговим завданням турботу про дітей-сиріт, що мала реалізовуватися завдяки відкриттю дитячих будинків – «маяків соціального виховання». Згідно з оприлюдненою у липні 1920 р. «Декларацією Наркомосу УСРР про соціальне виховання дітей» встановлювався курс на «охорону дитинства, яка мусить бути одночасно і разом – і освітою, і вихованням, і годуванням, і одяганням ... під час руйнації «сім'ї» не може бути «навчання» без охорони, без соціального забезпечення дитини ...»³.

По-друге, ситуація розбудови нового суспільства пролетарів на основі повного зламу усталених законів і традицій вимагала докорінного оновлення підходів до навчання і виховання підростаючого покоління. На початок 20-х років напрям реформування педагогічної науки і практики був ще зовсім невизначеним і «єдине, в чому педагоги були однастайні, – це різке відмежування від діяльності офіційної дореволюційної школи, що будувалася на основі гербартіанства (класичні гімназії) та позитивізму (реальні училища)»⁴.

По-третє, необхідно враховувати специфічність складу вихованців у розглядуваних закладах, оскільки там перебували діти, які зовсім або частково втратили свої родини, діти, які зазнали страждань громадянської війни, тобто мали ускладнені долі.

Мета статті – розкрити процес виникнення виховних новацій у буденному житті дитячого закладу, які, на наш погляд, дали поштовх до поширення практики колективного виховання у радянській школі. Процес становлення, а точніше – шляхи

¹ Потемкин Вл. Предисловие к первому изданию // Ривес и Шульман. Опыт коммунистического воспитания: От школы-коммуны к детскому городку им. Октябрьской революции. – Серия 3. – № 2. – М.: Гос. Издат, 1924. – С. IV.

² Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР: Монографія. – К.: Рад. школа, 1967. – С. 43.

³ Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX-XXст.): Хрестоматія. – К.: Наук. світ, 2003. – С. 240.

⁴ Нариси історії українського шкільництва. 1905-1933: Навч. посібник / За ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – С. 121.

оновлення виховної роботи в одеській досвідній школі-комуні №1, що відбувався протягом року, був дуже плідним і по-справжньому новаторським. Його детально описали вихователі і учасники революційних змін, чудові педагоги Наум Мусійович Шульман і Соломон Маркович Рівес у книжці «Досвід комуністичного виховання: Від школи-комуни до дитячого містечка ім. Жовтневої революції» (1922). Незважаючи на те, що розповідь про життя закладу відзначається фактологічною конкретикою і персоніфікованими прикладами вчинків і подій, значущих для відтворення яскравої картини розвитку комуни, у книжці часом відсутні важливі відомості про його структуру і роботу. Тому, з непрямих доказів, постає, що у цьому закладі перебувало близько 150 дітей різного віку обох статей, причому переважно єврейської національності. Невідомо, хто безпосередньо керував закладом, але ясно, що важливі рішення приймала педагогічна рада. Школа-комуна мала «розпорядок дня, розроблений педагогічною радою, де були зазначені і шкільні заняття, і клубна робота в городі і майстернях, співи і гімнастика, час для дозвілля, встановлено певний час для прибирання. Але все це залишалося лише на папері»⁵. Такий висновок зробили автори книжки, розпочинаючи розповідь про життя дитячого закладу. Призначена бути установою інтернатного типу – школою-комуною, – вона в реальності на початку заснування була лише прихистком для знедолених дітей, де вони могли одержати дах над головою, їжу й опіку.

Хоча немає точних відомостей, коли саме розпочала діяти школа-комуна, з тексту книжки можна зробити висновок, що вона була організована в Одесі ще у 1920 р. на базі одного з міських сиротинці. Згодом на роботу до цієї установи прийшли С. Рівес і Н. Шульман. За підтримки Одеського ГубВНО, а також безпосередньо – відомого суспільного діяча Володимира Потьомкіна⁶, який у той час

працював завідувачем відділу народної освіти ГубВНО, педагоги перейшли від початкового завдання – зібрати і не дати загинути осиротілим, безпритульним дітям, яких було безліч у зруйнованій громадянською війною країні, і зокрема – на її півдні, куди ринули натовпи сиріт з різних куточків колишньої імперії, до здійснення провідної педагогічної мети – «сублімувати і спрямувати все, що клекотіло у дитячому середовищі, у напрямі комуністичної самоорганізації»⁷.

Власне труднощі виховного процесу в той період убачалися організаторами соціального виховання у тому, що треба було сформуванню у дітей систему нових соціальних звичаїв і цінностей, які не тільки «не мали коренів у традиціях минулого і спадковості, а їй зустрічали у вихованців сильний спротив»⁸. Як наголошував у передмові до книжки В.Потьомкін, «наш апарат революційного виховного впливу недостатньо стійкий, недостатньо викристалізувався з усієї «ідеологічної маси» перехідного періоду, щоб бути в змозі прищепити дітям і зміцнити в них необхідну суму комуністичних рефлексів і навичок у той час, як атмосфера дезорганізованої вулиці цілком оповиває дитину і проникає в неї»⁹. Ще одну, не менш значущу, складність описуваного виховного процесу становила специфічність контингенту вихованців, оскільки «психіка безпритульного дитячого натовпу була terra incognita для тогочасної індивідуалістичної психології, а для педагога, який зазвичай мав справу з «домашніми» дітьми, така безпритульна маса часом виявляється стихією, здатною потопити найміцніші судна педагогіки і дидактики»¹⁰.

Змальовуючи початковий стан справ у школі-комуні, С. Рівес і Н. Шульман визнавали, що вихованці зневажливо ставляться до педагогів, уникають занять і прибирання, а вільний час для них – це лише суцільне нудьгування і дрібні сутички. У дитячому

⁵ Шульман Н.М., Рівес С.М. Опыт и проблемы социального воспитания: От школы-коммуны №1 к детскому городку им. Октябрьской революции / Под общей редакцией В.П. Потемкина. – Вып. 1. – Одесса: Издание Наркомпроса Украины, Одесский ГубОНО, 1922. – С. 7.

⁶ Потьомкін Володимир Петрович (1874-1946) згодом став відомим радянським дипломатом (1922-1940), був також членом колегії Наркомосу РРФСР(1918-1919), міністром освіти РСФСР (1940-1946).

⁷ Потемкин В.П. Предисловие ко второму изданию // Ривес и Шульман. Опыт коммунистического воспитания: От школы-коммуны к детскому городку им. Октябрьской революции. – Серия 3. – № 2. – М.: Гос. Издат, 1924. – С. XI.

⁸ Там само, С. X.

⁹ Там само, С. IX-X.

¹⁰ Там само.

середовищі панував загальний настрій невдоволення і злоби, спрямований на дорослих вихователів.

Прагнучи змінити таке становище у школі-комуні, педагоги вирішили зробити ставку на ті виховні заходи і прийоми, завдяки яким можна було б активізувати властиві дітям важливі якості, як то: жага самостійності, прагнення діяльності і творчого вияву енергії, потяг до широкого спілкування, до живих масових зустрічей, до об'єднуючого ритму і злиття з широким реальним середовищем, яке рухається і розвивається; юнацьке прагнення поширювати свої погляди та ідеї серед ровесників, переконуючи їх у правоті своїх поглядів, бажання різноманітних видів змагань, потребу у всіляких розвагах та іграх, повагу і любов дітей до шикунання, до підбадьорюючої самодисципліни, до самостійного створення чіткого порядку. І нарешті найголовніше, на чому зацентрували свою увагу педагоги, це – створення для кожного вихованця атмосфери *радості* від відчуття і усвідомлення свого власного зростання, відчуття своїх сил, які неухильно зміцнюються і розвиваються, а також від усвідомлення суспільного визнання і оцінки своїх достоїнств та успіхів. Не залишилася поза увагою вихователів і була ними врахована ще й така суттєва схильність дітей, особливо – безпритульних, як загострене відчуття соціальної несправедливості і ворожості до соціальної нерівності¹¹.

Отже, як пишуть Н. Шульман і С. Рівес, було вирішено для згуртування дитячого складу школи-комуни створити такі умови життєдіяльності, за яких дитина могла б *добровільно* поступитися своїми особистими бажаннями заради колективу, але при цьому сам колектив уже був би для неї джерелом радості, предметом її прихильності і поваги¹². У книжці проголошено новаційну за своєю суттю виховну ідею про те, що дитину слід авансувати, а не вимагати авансів від неї. Малося на увазі, що педагогічний процес слід будувати так, щоб перше звертання колективу до індивіда не

становило вимогу до нього, не було б проголошенням його обов'язків або догани, а полягало б у запрошенні і залученні маленької особи до загальної радості, поривань і творчості.

У цьому контексті наголосимо, що С. Рівес, добре обізнаний із зарубіжними ідеями так званого нового виховання, ставився неприхильно і до досягнень американської педагогіки (він згадує американський метод самоуправління), і до положень вільного виховання, зокрема досвіду М. Монтесорі. Виступаючи на педагогічній раді (семінарії), він висловив думку, що одні лише «серйозні», яскраві, переконуючі виховні бесіди з дітьми не зможуть переконати їх або оновити їхню свідомість. Так само критично педагог поставився і до абсолютизації виховної сили загальних зборів і загальної думки дітей¹³. І головне, чому С. Рівес не визнавав силу цих методів впливу і переконання, полягало у тому, що у результаті їх застосування індивід не одержував відчуття радості. На думку педагога, «недостатньо, щоб дитина відсторонено зрозуміла своєю свідомістю, що поза колективом їй було б гірше, а необхідно, щоб вона ясно відчула усім своїм еством, що у колективі їй добре, весело, радісно, не зважаючи, може, й на низку незручностей»¹⁴.

Ці, дещо абстрактні міркування, проте були конкретизовані С. Рівесом. Він стверджував, що радість народжується тоді, коли людина відчуває, що наближається до *своєї*, обраної нею, мети, і це відчуття міцніше і виростає до відчуття граничного щастя й екстазу тоді, коли до своєї мети іде не поодиноким людина, не індивід, а гармонічно поєднаний, у єдиному запалі праці і творчості, солідарний колектив. Зародити радість у душі дитини, зазначав педагог, можна лише тоді, коли допомогти їй наблизитися до своєї *власної*, зрозумілої і нею ж визначеної мети. Інакше кажучи, він закликав усіх вихователів напружити свої відчуття, уважно поставитися до кожного вихованця, щоб вловити істинні, здорові бажання дитячих душ, можливо навіть такі, які ще приховані й від самих дітей. А далі –

¹¹ Там само, С. XI-XII.

¹² Шульман Н.М., Рівес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания: От школы-коммуны №1 к детскому городку им. Октябрьской революции / Под общей редакцией В.П. Потемкина. – Вып. 1. – Одесса: Издание Наркомпроса Украины, Одесский ГубОНО, 1922. – С. 10.

¹³ Проте, досвід школи-комуни показав, що рішення загальних зборів є насправді велика сила.

¹⁴ Шульман Н.М., Рівес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания ..., С. 10-11.

допомогти їм зрозуміти самих себе, підказати їм їхній власний шлях, і разом з ними рухатися до мети, що постала. Зі своїх міркувань С.Рівес вивів таке визначення поняття колектив: «Колектив, що об'єднує рівних і рідних по духу співробітників і дітей, які пов'язані між собою їхніми власними бажаннями, і які спільними зусиллями домагаються їх здійснення, буде колективом живим, органічним, справжнім джерелом найвищої радості і щастя»¹⁵.

С.Рівес добре усвідомлював, що на шляху до створення колективу виникатимуть труднощі і непередбачувані перешкоди. Для підтримання духу в колективі він пропонував використовувати художню символіку – «справжню супутницю всіх прагнень людства», що здатна піднімати занепалий дух, викликати надію, віру, стійкість прагнень, тому «кожний дитячий колектив повинен мати свій прапор, свою емблему, свої гасла, девізи, свята, гімни і пісні»¹⁶.

Згуртування строкатого дитячого колективу і дорослих працівників закладу почалося несподівано зі спільних вечірніх співів, коли стомлені за день вихованці примирливо ставилися до присутності вихователів. Розпочинали спів кілька дітей, а далі група збільшувалася, і вже невеликий хор з бажанням і настроєм виконував і дитячі, і революційні пісні. Такі хвилини об'єднували дорослих і малих спільною радістю співу, і саме у такий спосіб зароджувалися перші міжособові приязні зв'язки, виникав «дух інтимності і близькості».

Якось один з вихователів вловив у короткій бесіді з дітьми, які розходилися після гуртових співів, їхнє бажання влаштувати самодіяльний концерт. Обговоривши цей епізод з колегами, було вирішено спрямувати саме цих дітей на організацію шкільного свята. Їм запропонували скласти осередок, який назвали «ініціативна група». Під час спільного обмірковування вихователі підштовхнули дітей до думки про необхідність мати окрему кімнату, де вони могли б збиратися і репетирувати, і яку для цього слід прибрати, що і було виконано.

Цікаво, що у ході перших засідань ініціативної групи в однієї з вихованок виникла пропозиція про можливість підготовки драматичної вистави. Дівчинка, яка це запропонувала, нещодавно разом зі своїми друзями-«артистами» прибула до школи-комуні з іншого сиротинця. Проте перша репетиція виявили суперечності між ініціативною групою і «артистами», тому було вирішено зробити загальне оголошення по закладу про підготовку до свята і про заклик до бажаючих узяти участь у ньому.

Ці турботи збудили всю комуну. Почалися обговорення на різних локальних зібраннях, внаслідок чого з'явилися гурток декламаторів, які теж готувалися до свята, гурток натуралістів, які почали ходити на екскурсії з вчителем природознавства, збирати колекції тощо. З'явився гурток під назвою «студія», який підподілявся на різні відділення – літературне, образотворче. Під керівництвом учителя мистецтва студійці почали активно навчатися грати, декламувати, співати, малювати, що викликало зацікавлення серед інших вихованців і сприяло популярності гуртка. Така діяльність викликала появу власних творів, які виконували діти-автори. Можна констатувати, що один маленький крок, але зроблений фактично з ініціативи вихованців і у напрямі до творчості, який вони самі обрали, викликав ланцюгову реакцію серед дітей і посприяв розбудові колективу.

Описувані події у школі-комуні спричинили радісний, піднесений настрій у дітей. Поява кількох угруповань за інтересами, так би мовити «малих груп», сприяла кристалізації і самоструктуруванню аморфної маси дітей, що полегшило у подальшому зусилля з організації справжнього педагогічного колективу. Виникли, «розмножилися» і почали діяти багато маленьких колективів за інтересами. Зацікавлені у проведенні шкільного свята, ці колективи об'єднуються задля спільної роботи і якнайкращого здійснення задуму: «артисти» готують виставу, члени художнього відділення студії займаються оформленням сцени і завіси, ініціативна група прибирає кімнату, призначену для театру, декламатори і танцюристи готують концерт. Були ще й інші суто організаційні заходи, до яких долучилися

¹⁵Там само, С. 12.

¹⁶ Шульман Н.М., Рівес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания ..., С. 12.

всі колективи, що готують свято. Відбувається «спілка і братство колективів»¹⁷.

Наступною ненав'язливою підказкою вихователів, яка розширювала межі творчих ініціатив і можливостей, стала пропозиція дітям видавати шкільний часопис, як це роблять дорослі, де б висвітлювалися діяльність і пропозиції ініціативної групи, проводилася агітація за творчу самодіяльність. Красномовною виявилася передова стаття за назвою «Хто ми», складена колективно і навіть колективно відредагована членами ініціативної групи. У ній зазначалося, що «Ми – ті, які взялися зробити все, аби наше життя стало цікавішим. Ми закликаємо до цієї роботи всіх бажаючих; ті, хто не бажає, хай живуть, як хочуть, і нехай сміються з нас»¹⁸.

Настрій дітей у той період яскраво відображено у дописах відділу хроніки, де, наприклад, ініціаторка театральної вистави, дівчинка на ім'я Рухеле, писала: «Ожив наш дім: ініціативна група, драматична група, журнал і ще один журнал (стало відомо, що студія збирається видавати свій журнал). Ось ще студія. Будуть читати, малювати, танцювати, готуватися – вже без діла сидіти не будуть, все буде кипіти, як у котлі – журнали, драми, казки, вірші! ... У добру путь!»¹⁹.

Описуючи усі ці зміни у житті комуни, автори книжки особливий наголос робили на самопочутті вихованців, на їхньому настрої. У день проведення свята діти, зазначають педагоги, «почували себе винуватцями урочистостей, організаторами святкування і цілковитими господарями своєї справи. Вони переконалися у своїй силі, у силі організованих ними колективів, які стали для них у той день реальною, відчутною цінністю»²⁰.

Водночас, після закінчення святкування, постала проблема єдності дій і цілей і всередині самих гуртків і груп, і у більш загальному вимірі, тобто між ними. Виявилися приклади відсутності дисципліни серед гуртківців, що

шкодило спільним справам, приклади сварок між членами різних об'єднань. Деякі гуртки, зокрема натуралістів, зовсім не брали участі у колективних турботах. З іншого боку серед дітей виявився потяг до об'єднання. І ось у зв'язку з такою ситуацією абсолютно природним чином виникло питання про запровадження певного органу, який би і надалі керував загальною діяльністю дітей і розв'язував би поточні питання їхнього співжиття. Таким чином, самі вихованці висунули вимогу щодо запровадження дієвого керівного органу.

Зібравшись на спільні збори школи діти проголосили і підтримали пропозицію щодо створення центрального органу «для зв'язку і загального керівництва», тобто вони висловилися за злиття всіх гуртків в один колектив. Обраний зборами комітет назвали «Культур-Ліга»²¹. Головне його завдання полягало у «створенні загального життя для всіх гуртків»²².

На першому ж засіданні постали питання про розміщення і самого комітету, і різних гуртків, що спричинило необхідність розроблення розкладу їх роботи, а також змусило дітей добровільно прибрати кілька запустілих кімнат великого занедбаного будинку.

Так гарно розпочата справа з об'єднання вихованців у єдину родину-колектив на основі творчості зайшла у глухий кут з настанням осінніх холодів. У приміщенні школи-комуни було багато незаскленних вікон, гуляли скажені протяги, віяло холодом від цементних підлог. До захворювань дітей, що почастишали, додалася загроза епідемії сипняку, оскільки санітарно-гігієнічним станом житла ніхто не опікувався. Як зазначають автори книжки, утворилася безодня непорозуміння між комітетом і суворою дійсністю. Зайняті підготовкою до реалізації нових планів –

¹⁷ Шульман Н.М., Ривес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания ..., С. 16.

¹⁸ Шульман Н.М., Ривес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания ..., С. 17.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само, С. 17-18.

²¹ Йдеться про аналог назви відомої на той час єврейської суспільної організації «Культур-Ліга», яка займалася організацією освітньо-культурного життя єврейства. Зазначимо, що у тексті розглядуваної книжки, що був із скороченнями передрукований на сторінка часопису «Путь просвещения» у № 3-4 за той самий 1922 р., всі згадки про національну приналежність вихованців школи-комуни були вилучені.

²² Шульман Н.М., Ривес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания ..., С. 18.

проведення конференції, святкування дня дитини і ювілею письменника Абрамовича, – члени комітету займалися лише розв'язанням культурних питань, залишаючись байдужими до складної реальності.

Натомість, замість комітету, який не виступив організатором боротьби з буденними труднощами, самоорганізувалася група з новоприбулих вихованців, які, під тонким педагогічним спонуканням вихователя, самі зорганізувалися у так званий санітарний легіон, що зайнявся тяжкою, неприємною, але такою необхідною роботою – боротьбою з антисанітарним станом казарменної споруди. Сім хлопчиків, які вирішили нікого більше не приймати до своїх рядів, «переобразили», змінили весь будинок і, головне – ставлення інших дітей до принизливої праці, яка у їхніх руках перетворилася на «чудову поему». Цей почин привернув до себе увагу всіх вихованців, він «приголомшив своєю новизною і полонив своїм героїзмом»²³. Таким чином, окрім комітету у закладі з'явився ще один дуже впливовий колектив – санітарний легіон.

Фактично водночас з легіоном у школі-комуні з'явилася ще одна група дітей, які об'єдналися у комуністичний гурток за ідейними переконаннями. Це був приклад зародження дитячої спілки поза участю дорослих вихователів і без їхнього впливу. Так, один з хлопчиків-ініціаторів заснування санлегіону на ім'я Н., який відзначався гостро-критичним ставленням до закладу, бо той був начебто «старорежимним», зокрема, тому, що у буденних справах закладу бракувало революційної спрямованості, організував підпільний комуністичний гурток. Скоро цей осередок, до якого входило лише п'ять чоловік, вийшов з підпілля, та не здобув попервах популярності, а його заводія навіть обсміяли інші діти. Однак, комгуртківці, керуючись своєю програмою, почали широку агітацію серед вихованців і показали приклад таких товариських взаємин, для яких характерним є гасло: один – за всіх, всі – за одного.

До програми комгуртка, який проголосив, що бере на себе зобов'язання

«перебудувати все життя школи на комуністичних засадах»²⁴, входило чотири основні пункти, складені дітьми, а саме: 1. Оскільки заклад зветься школа-комуна, то всі мають знати, що означає слово комуна, а також вивчати історію російської революції, біографії революціонерів, програму комуністичної партії тощо; 2. Треба бути вірними, хорошими товаришами, прикладом товариської солідарності для всіх; 3. Якщо ми комуністи, то зобов'язані працювати; 4. Всі зазначені вимоги комгуртківці зобов'язуються не лише виконувати самі, а й поширюватимуть їх серед дітей²⁵.

Цілком свідомо ми досить докладно, з подробицями, висвітлили перший, початковий етап розвитку школи-комуні № 1. Мета такого викладу матеріалу – у деталях представити моменти зародження дитячого колективу, а точніше – різних, за провідною ідеєю і метою згуртування, колективів.

У подальшому житті закладу, до літа 1921 р., відбувалися різні події, пов'язані саме з самодіяльними локальними дитячими колективами. Суттєво наголосити, що у житті вихованців віддзеркалився «стиль» і особливості дорослої дійсності того часу. Маємо на увазі схильність дітей до організації і проведення численних зборів і конференцій з довгими доповідями, обговореннями і дебатами, до обрання комітетів і командирів на кшталт того, як це відбувалося у робочих колективах.

З іншого боку, у процесі розвитку свідомості дітей з'ясувалося, що авторитет санлегіону і комгуртка переважив вплив і значення комітету «Культур-ліги», внаслідок чого останній рішенням загальних зборів було ліквідовано. Так, не зважаючи на проведену комітетом різноманітну роботу з організації творчого і культурного життя дітей, яка привела до значного прогресу у саморозвитку гуртківців (загалом у гуртках налічувалося 94 вихованці²⁶), не дивлячись на видання двох номерів часопису з численними зразками дитячих творів різних жанрів, комітет звинуватили у відриві від

²⁴ Там само, С. 27.

²⁵ Шульман Н.М., Ривес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания ..., С. 31.

²⁶ Там само, С. 26-27.

²³ Шульман Н.М., Ривес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания ..., С. 21.

реальних потреб життя, у тому, що він переслідує лише культурні цілі, а більш значущими є завдання працювати і дотримуватися товариської солідарності²⁷.

Проголошена членами комгуртка і санлегіону орієнтація життя закладу на труд і солідарність здобула загальне визнання серед дітей завдяки своїй реальній дієвості: героїзм суспільно корисної праці забезпечив нормальне функціонування комуні, а ідейна переконаність, яка виявлялася у «впровадженні товариської дисципліни, у накладанні і дотриманні низки обов'язків і безумовному виконанні завдань»²⁸, сприяла консолідації зусиль. Це були колективи, чия активність ознаменувала нову лінію виховної роботи у дитячому закладі – визнання, що доцільними є «дії і тільки дії, спрямовані на оточуюче життя»²⁹, тим самим було розпочато другий період у розвитку локальних дитячих колективів.

Замість комітету на загальній конференції вирішили утворити раду комуні (комунальна рада), на її чолі став штаб. У дусі часу санлегіон перейменували на комунальний легіон. Згідно з гаслом про необхідність працювати всім і кожному створили трудовий легіон. Він мав складатися лише з гуртківців, тобто діти постановили, що той, хто не бере участь у трудлегіоні, не може відвідувати гуртки. За постановою конференції для кращого виконання всього обсягу різноманітних господарсько-суспільних завдань дітей на добровільних засадах розподілили на три загони (чорнороби, ремонтники, прибиральники-прикрашальники), кожен з яких по черзі призначав чергових для роботи у їдальні. Головний командир комунального легіону водночас був і головою комунальної ради.

Зазначене переформатування локальних дитячих колективів спричинило, по-перше, те, що суспільно-виховна діяльність, у тому числі і гурткові заняття, й епізодичний навчальний процес, зосередилися навколо трудових загонів

як провідних і авторитетних об'єднань; по-друге, безперечним гегемоном в ініціюванні і прийнятті важливих загальнокомунальних рішень став комгурток, «він панував над усіма угрупованнями, його голос скрізь був першим і завжди виявлявся вирішальним»³⁰.

Унаслідок такого розподілу впливу у школі-комуні сформувався прошарок дітей, невдоволених подібною гегемонією комгуртківців. І на противагу останнім з колишніх членів комітету, культуртрегерів, які входили переважно до загону ремонтників, виник сімейний гурток. До нього вступили ті вихованці, кому були властиві тиха вдача, слухняність і прагнення спокійна творчої культурної праці. Варто звернути увагу на суттєву рису, що відрізняла цей гурток від інших: новостворене дитяче об'єднання за рішенням вихованців очолив один з вихователів («старший брат») і його дружина («старша сестра»). Сімейний гурток проголосив, що ставить перед собою теж комуністичні цілі – допомога слабким і піклування про маленьких дітей, а також «правда, чесність, братерство, захист слабосильних»³¹. Для його членів важливим було жити у злагоді, як брати і сестри, тихою родиною, не сварячись і без бійок, як це, попри комуністичну ідейність, дозволяли собі чинити комгуртківці.

Відбулося урочисте відкриття сімейного гуртка: з підняттям власного прапора (на ньому зобразили лебедя, який закриває крильми пташенятком), з проголошенням складеної дітьми присяги, з музично-літературною частиною. Присутні на заході комгуртківці, невдоволені ініціативою сімейного гуртка і його діями, навмисно заспівали «Інтернаціонал», перебивши завершальний спів «сімейників», а далі, у категоричній формі висловили свою незгоду з існуванням подібного об'єднання.

У цьому зв'язку наголосимо, що притаманна комгуртківцям переконаність у правоті лише своєї точки зору й уміння нав'язати її іншим, а також бойовитість, у прямому і переносному сенсі цього слова, створювали «нестерпну диктатуру...», вони

²⁷ Там само, С. 27.

²⁸ Шульман Н.М., Ривес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания ..., С. 34.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само, С. 42.

³¹ Шульман Н.М., Ривес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания ..., С. 43-44.

грубо владарювали над дітьми і навіть над персоналом, ... вчиняли цензуру або контроль над ідеями і прагненнями інших...»³². Наведені на педагогічній раді оцінки належали вихователям, які не погоджувалися з подібним станом речей. Однак інші їхні колеги, вбачаючи у комгуртку і санлегіоні зразки справжніх колективів дії, колективів могутнього духу, які гартували своїх членів залізною дисципліною і тяжкими обов'язками, визнавали силу комгуртка, що зміг відсунути на другий план усі інші об'єднання. Ці педагоги наголошували, що вихователі не повинні підтримувати створення дитячих колективів – прихистків для молоді, яка не вміє захищати свої права і завойовувати собі належне місце, навпаки, треба всіляко зміцнювати її дух і допомагати пристосовуватися до здорового, сильного і бадьорого темпу життя³³. На нашу думку, визнанням гегемонії комгуртківської позиції дорослі сприяли впровадженню знеособлювального стилю життя у школі-комуни, визнавали можливим нехтування особистісно орієнтованим варіантом виховання. Однак на цьому ранньому етапі розвитку нової, тобто радянської, системи виховання ще було можливим співіснування різних точок зору і за «іншість» поглядів не карали.

Оскільки педагогічний колектив, цілком у дусі ідей вільного виховання, практично не виступав зі своїми пропозиціями, а йшов за дитячою ініціативою, то навчально-виховний процес у деякому сенсі підпорядковувався і зміні пір року. Так, з настанням весни значно зменшилися обсяги складних турбот із підтримання нормальних умов життя у закладі і енергія дітей знову переключилася на творчість, до того ж взимку, зайняті життєзабезпеченням, діти майже не навчалися. З одного боку поновилася робота у профільних гуртках, з іншого – комгуртківці висунули ідею щодо ліквідації неписьменності не лише серед своїх членів, а й серед інших дітей. За їхньою ініціативою було організовано клуб, при якому відкрили бібліотеку і читальню. При клубі розпочинають роботу курси з навчання грамоти. Водночас комгуртківці почали розширювати свої контакти з іншими

громадськими організаціями міста. Статті з їхньої газети «Комуніст» були передруковані у міській комсомольській газеті «Комуністше Штимме» (на мові ідиш), зокрема їхній заклик до всіх шкіл м. Одеси організувати комгуртки. Дві школи відгукнулися і попросили відрядити до них інструкторів з комгуртка школи-комуни №1.

Не зупиняючись в ініціюванні змін, комгуртківці започаткували ще один напрям діяльності. Через допис у своїй газеті вони висловили прохання до педради про виділення ділянки городу для обробки на колективних засадах³⁴. Не зупиняючись на досягнутому, вони висловили ідею щодо усунення вчителів від керівництва господарством комуни і про готовність комгуртківців узяти все до своїх рук.

Однак настало літо, яке принесло переміни у життя школи-комуни №1. Літня кампанія з організації відпочинку дітей і створення Дитячого містечка імені Жовтневої революції – це тема окремої статті.

У підсумку ж зробимо деякі важливі, на нашу думку, зауваги.

Хоча книжка «Досвід комуністичного виховання: Від школи-комуни до дитячого містечка ім. Жовтневої революції» написана у співавторстві двома педагогами, які безпосередньо брали участь і часом «спрямовували» виховний процес, які разом з дітьми «працювали і терпіли, раділи і сумували, боролися і перемагали»³⁵, однак у тексті практично відсутні конкретні відомості про те, що саме кожен з них «вклав» у спільну виховну справу. Немає фраз на кшталт «я допоміг ...» або «я порадив...», тобто постаті Н. Шульмана і С. Рівеса хоча й присутні у змалованні подій, проте приховані за безособовим узагальненим словом «вихователь».

Узагальнюючи педагогічні спостереження і здобутки і Н. Шульмана і С. Рівеса, у передмові до першого видання

³² Там само, С. 46.

³³ Шульман Н.М., Ривес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания ..., С. 47.

³⁴ Шульман Н.М., Ривес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания ..., С. 52-53.

³⁵ Потемкин Вл. Предисловие к первому изданию // Ривес и Шульман. Опыт коммунистического воспитания: От школы-коммуны к детскому городку им. Октябрьской революции. – Серия 3. – № 2. – М.: Гос. Издат, 1924. – С. V.

книжки В. Потьомкін виокремив найсуттєвіші знахідки-висновки. По-перше, найнесприятливіші зовнішні умови суспільного середовища здатні пробуджувати самодіяльність дитячого колективу. По-друге, у змаганні зі складними життєвими обставинами виникають цінні досягнення у галузі соціального виховання. По-третє, роль дорослого вихователя у такому самодіяльному дитячому колективі повинна бути обмежена обережною і вмілою допомогою дітям у створенні ними самими нового життя, яке відповідає здоровим дитячим потягам та інтересам³⁶.

Додамо, що одеські педагоги, інтуїтивно обравши шлях уважного спостереження за дитячою природою і відповідного реагування на її запити у вигляді тонкої підказки можливого способу подолання перепон або пошуку варіантів розвитку життєвої ситуації, фактично реалізовували на практиці провідні принципи вільного виховання: віра педагога у творчі здібності дитини; зосередження зусиль вихователя на здобутті дитиною власного досвіду, на основі чого відбувається повноцінний розвиток особистості; стимулювання (але не примус) активного ставлення до життя, культури, освітньо-пізнавальної діяльності; тлумачення будь-якого дитячого закладу як живого організму, що безперервно розвивається у відповідності до дитячої природи; трактування призначення педагога як старшого товариша вихованців, який організує освітньо-виховне середовище.

Але у своїй книжці Н. Шульман і С. Рівес критично висловлюються щодо ідей вільного виховання. Промовистим є той факт, що у вступній статті за назвою «Замість передмови», яка відкривала перше видання книжки і не була вміщена у наступних перевиданнях через те, що «багатьох вводили в оману»³⁷, її автори у дуже загальних виразах виклали свій погляд на завдання революційної, тобто нової на той час, педагогіки. Визнаючи, що всі прийоми старого, «асимілюючого дійсність минувшиною»,

виховання абсолютно не придатні для революційного часу, і навіть шкідливі, педагоги назвали вільне виховання найраціональнішим методом асимілюючого виховання³⁸, а отже не придатним для оновлення засад виховання. Вони стверджували, що виховати дитину, не асимілюючи її, можна лише вивільнивши з-під влади дорослого вихователя, тобто розкріпачити дітей означає допомогти їм *організуватися у колективи*, солідарні дитячі колективи для втілення в життя своїх власних прагнень, інтересів і цілей³⁹.

У міркуваннях педагогів убачаємо деяку непослідовність, хоча й беремо до уваги, що відбувався інтуїтивний пошук нових форм виховання, що педагоги й самі не дуже чітко уявляли як саме і куди саме буде спрямовано ініціативу дітей і до чого це приведе. Наприклад, поява і діяльність найвпливовішого з гуртків – комуністичного, була повністю поза впливом дорослих, скоріше частина з них самі потрапили під його нестримний вплив. Що ж стосується непослідовності, то, з одного боку, вихователі не хотіли запроваджувати готові погляди і норми, а з іншого – не могли не усвідомлювати, що некоригована поведінка дітей призводить до того, що хтось із них змушений страждати від грубощів і сили інших, а отже, насправді спостерігається насилля вихованця над вихованцем. І все ж, з цим явищем, на думку Н. Шульмана і С. Рівеса, легше змиритися, ніж з фактом примусу вчителя. Власне вся життєдіяльність закладу залежала від настроїв і «вільного духу» вождів, але через завойований ними у відкритій боротьбі авторитет з деякими їхніми недоліками слід було рахуватися⁴⁰. Наголошуючи на значенні ініціативної групи – активу у формуванні дитячого середовища, педагоги тонко відчували один з головних принципів колективного виховання. Серед інших, виокремлених ними важливих засобів згуртування дитячої юрби і її подальшої трансформації у виховний колектив – запровадження відповідної символіки і атрибутики.

³⁶ Потемкин Вл. Предисловие к первому изданию С. V.

³⁷ Потемкин Вл. Предисловие ко второму изданию // Ривес и Шульман. Опыт коммунистического воспитания: От школы-коммуны к детскому городку им. Октябрьской революции. – Серия 3. – № 2. – М.: Гос. Издат, 1924. – С. XIII.

³⁸ Шульман Н.М., Ривес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания... – С. 4.

³⁹ Там само, С. 5.

⁴⁰ Шульман Н.М., Ривес С.М. Опыты и проблемы социального воспитания С. 58.

Автори книжки стверджували, що суспільну думку у дитячому середовищі можна створити лише у ході відкритої боротьби поглядів та ідей, і водночас вважали необхідним педагогічне керівництво цією боротьбою і обережну допомогу, проте без авторитарного примусу.

Досвід і організаційно-виховні знахідки й здобутки школи-комуни № 1 були використані у процесі організації ще одного яскравого закладу вже міського значення – Дитячого містечка, завдяки чому досвід набув

поширення і визнання. Загалом ці установи стали переконливими прикладами пошуків і досягнень педагогіки 20-х років, прикладами справжніх новаторських змін у галузі виховання.